

KS. FRANCISZEK GRENIUK

JÓZEF KELLER (1911-2002) MORALISTA I RELIGIOZNAWCA

Rocznica śmierci Józefa Kellera († 5.11.2002) jest okazją do tego, aby utrwalić dla historii myśli teologicznej w Polsce sylwetkę tego człowieka, który odegrał tak specyficzną rolę w dziejach katolicyzmu polskiego oraz w dziejach katolickiej teologii moralnej w naszym kraju. Konieczność utrwalenia danych dotyczących tego wybitnego teologa i myśliciela jest tym bardziej konieczna, ponieważ jego sylwetka została upamiętniona – jak dotychczas – jedynie w *Pożegnaniu* pośmiertnym napisanym przez jego córkę Annę i opublikowanym w „Gazecie Wyborczej” z dnia 25.03.2003 r., które – ze zrozumiałych względów – jest jednostronne. Pomija bowiem fakt, że był on także kapłanem katolickim, który zrezygnował z kapłaństwa i dokonał w swych poglądach i działalności zasadniczej reorientacji światopoglądowej.

Józef Keller – w spisach diecezji łódzkiej z 1936, 1939 nazwisko podano Kieller – urodził się 7.07.1911 r. w Pabianicach k. Łodzi, jako syn Krystiana i Władysławy z d. Madey, którzy byli właścicielami gospodarstwa rolnego o pow. 6 ha. Jego przodkowie przybyli na polską ziemię z Nadrenii-Palatynatu w połowie XIX w. Stopniowo wrastali w polskość, chociaż jego dziadek po wybuchu pierwszej wojny światowej został uznany przez Rosjan za Niemca i był zesłany na Syberię w okolice Irkucka, skąd powrócił określną drogą przez Daleki Wschód do Polski. Szkołę powszechną i gimnazjum typu matematyczno-przyrodniczego J. Keller ukończył w rodzinnych Pabianicach. Studia wyższe rozpoczął w 1929 r. na wydziale architektury Politechniki Warszawskiej, z których zrezygnował z powodu braku środków finansowych.

W 1930 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi, po skończeniu którego przyjął święcenia kapłańskie w 1935 r. Z kolei został skierowany na wyższe studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Warszawie, gdzie w 1937 r. uzyskał stopień magistra, a 24.06.1938 r. doktora, na podstawie rozprawy *Afekty w nauce św. Tomasza z Akwinu*. Zwrócenie uwagi na czynniki psychologiczne w analizie czynu ludzkiego było zgodne z kierunkiem badań działającego w tym czasie na UW ks. prof. Z. Kozubskiego, który do mocno zobiektywizowanych koncepcji tomistycznych chciał wprowadzić więcej psychologii. Problematyka afektów stała się z czasem przedmiotem wykładu monograficznego na kursie doktoranckim dla sekcji teologii moralnej Wydziału Teologicznego KUL, który był zatytułowany *Nauka św. Tomasza z Akwinu „De propassionibus”* w roku akad. 1953/54.

Od 1938 r. Keller był rektorem kościoła p.w. św. Wacława w Tomaszowie Mazowieckim pełniąc tam funkcję kapelana pomocniczego miejscowego garnizonu wojskowego. Był także nauczycielem religii bez etatu w Prywatnym Koedukacyjnym Gimnazjum i Liceum Humanistycznym Stowarzyszenia Szkolnego w tym mieście.

Lata wojenne spędził Keller w Warszawie poświęcając czas na pogłębienie swych studiów osobistych. Interesował się w tym okresie szczególnie wpływem doktryny G. F. W. Hegla na filozofów polskich XIX w. Niestety zgromadzone materiały naukowe utracił podczas Powstania Warszawskiego. Po zakończeniu drugiej wojny światowej powrócił do Łodzi, gdzie był nauczycielem religii w XIV gimnazjum w tym mieście, pracując zarazem jako wikariusz w parafii katedralnej.

W okresie tym zaistniała potrzeba obsadzenia drugiej katedry teologii moralnej na Wydziale Teologicznym na KUL, na którym wykłady z tego przedmiotu prowadził wówczas ks. prof. Zdzisław Goliński, późniejszy biskup ordynariusz częstochowski¹. Podczas posiedzenia Rady Wydziału 10.08.1946 r. postawiono sprawę dalszych starań o drugiego profesora teologii moralnej, po nieprzyjęciu tego stanowiska przez ks. dr. S. Hueta. Spośród wysuniętych kandydatów księży doktorów A. Poszwy, J. Kellera, [K.] Bałczewskiego i Z. K. Łuczyńskiego Komisja Wydziału wybrała ks. dr. Kellera. Proszono ks. prodziekana T. Wilczyńskiego o wszczęcie korespondencji z ks. dr. Kellerem i angażowanie go w charakterze zastępcy profesora².

---

¹ Por. F. Greniuk. *Teologia moralna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim do Soboru Watykańskiego II*. RT 50:2003 z. 3 s. 8.

² Księga posiedzeń Rady Wydziału Teologicznego (3) s. 27.

W następstwie nawiązanego kontaktu listowego uzyskano zgodę samego zainteresowanego Kellera jak i – chociaż nie bez większych oporów – jego ordynariusza, biskupa W. B. Jasińskiego, o czym Rada Wydziału została poinformowana podczas posiedzenia 7.10.1946 r.³ Z początkiem roku akad. 1946/47 Keller podjął zajęcia w KUL na wymienionym Wydziale: na kursie wyższym (licencjacko-doktoranckim) i na poziomie seminaryjnym z etyki i teologii moralnej ogólnej. Zamieszkał w Lubelskim Wyższym Seminarium Duchownym. Być może w okresie pobytu w Warszawie lub zaraz po wojnie w Łodzi związał się emocjonalnie i życiowo z pewną osobą. Znajomość ta przerodziła się z czasem w stale utrzymywany związek w okresie pracy w KUL. Prof. Keller obok mieszkania w Lublinie posiadał mieszkanie w Warszawie, dokąd dojeżdżał regularnie w czasie wolnym od zajęć uniwersyteckich. Czasem tym dysponował swobodnie, gdyż niechętnie podejmował się zajęć kapłańskich. Tę trwałość związku potwierdził sam Keller, gdy po odejściu z profesury w KUL wygłaszał pogadankę do żołnierzy w jednostce wojskowej stacjonującej w Wesolej k. Warszawy, której słuchał krewny autora niniejszego opracowania.

Zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i typem formacji intelektualnej jego rozprawa habilitacyjna, przygotowywana w tym okresie, dotyczy problematyki filozoficznej. Została ona opublikowana pt. *Czyn jako wyraz postawy moralnej Augusta Cieszkowskiego*⁴. Kolokwium habilitacyjne odbyło się w Warszawie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu dnia 22.02.1950 r., na którym profesorami teologii moralnej byli w tym okresie: ks. Antoni Borowski († 1968), ks. Stanisław Huet († 1961) i wspomniany już ks. Zygmunt Kozubski († 1952).

W uwagach wstępnych autor omówił prądy umysłowe i filozoficzne XIX wieku, pod wpływem których powstawała doktryna A. Cieszkowskiego, a mianowicie saintsimonizm, filozofię niemiecką tegoż okresu i romantyzm oraz stan badań nad poruszaną problematyką. Omawiany Cieszkowski nie przedstawił zwartego systemu etycznego. Punktem wyjścia w jego poglądach moralnych jest pojęcie podmiotu działania etycznego, którym jest dla niego duch. Drugim ważnym elementem jest pojęcie celu ostatecznego ludzkości, który jest widziany przez niego w życiu społecznym. Doskonałą formą życia społecznego jest Królestwo Boże na ziemi, które jest zarazem ostatecznym celem życia ludzkości. Ludzkość podlega procesowi uspołecznienia,

---

³ Tamże s. 28.

⁴ Lublin: KUL 1948.

w którym religia ma przeniknąć wszystkie dziedziny życia tak jednostkowego, jak zwłaszcza społecznego. Prowadzi ona do uznania Boga za Ojca naszego i wszystkich ludzi. Wszelka wartość działania ludzkiego polega na pełnieniu woli Bożej. Cieszkowski podkreśla, że miłość jest jedynym czynnikiem zbawienia. Z miłości bowiem rodzi się poświęcenie i ofiarność dla sprawy Bożej. Poświęcenie to nie niszczy życia, ale je potęguje. Dzieło omawianego myśliciela epoki romantyzmu zawiera nieprzebrane bogactwo pięknych i wzniosłych zasad moralnych. Był on bowiem „w pierwszym rzędzie moralistą, który postawił sobie za cel skłonić ludzkość do budowy Królestwa Bożego”⁵ Według Kellera A. Cieszkowski „wielki myśliciel, umysł przodujący w ówczesnym świecie i niezwykle szlachetny człowiek wylał na karty swych dzieł cały zasób swej wiary, nadziei i miłości, wszystkie swe myśli i pragnienia”⁶

Swoje zainteresowania filozofią czynu ludzkiego pogłębiał Keller poprzez studium nad świeżo wydanymi publikacjami Marii Ossowskiej († 1974): *Podstawy nauki o moralności*⁷ oraz *Motywy postępowania*⁸. Świadczy o tym referat wygłoszony przez niego dnia 7.12.1949 r. na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego KUL pt. *Etyka a nauka o moralności*⁹ Naukami takimi są: teologia moralna, etyka i nauka o moralności w ujęciu M. Ossowskiej. Wiadomo, że Ossowska nie zajmowała się teologią moralną, lecz stosunkiem etyki do nauki o moralności. „Stanowisko p. Ossowskiej pod tym względem jest zdecydowane, że etyka w dotychczasowym ujęciu nie jest nauką, gdyż jest to dyscyplina normatywna, która ma oddziaływać na postępowanie ludzkie, by było ono zgodne z podawanymi normami. Naukowe badanie zjawisk moralnych według p. Ossowskiej musi ograniczać się wyłącznie do stwierdzania faktów, a nie pouczać ludzi, co jest dobre i złe, jak się postępować powinno, a jak nie powinno. Obca musi być dla badacza naukowego moralności wszelka ocena”¹⁰. Po streszczeniu bardziej szczegółowym treści obu wymienionych publikacji Keller krytycznie omówił podstawowe zagadnienia w nich poruszane. Należy do nich przede wszystkim samo pojęcie moralności, które zostało ujęte niewłaściwie. „Autorka bowiem pojmuje moralność czysto ze-

⁵ Tamże s. 282.

⁶ Tamże.

⁷ Warszawa 1947.

⁸ Warszawa 1949.

⁹ W: „Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych Towarzystwa Naukowego KUL” 4:1952 s. 11-13.

¹⁰ Tamże s. 11.

wnętrznie, utożsamia ją z jej zewnętrznymi przejawami, w tym ujęciu jest ona jednym z przejawów życia zbiorowego i niczym nie różni się od wszelkich innych przejawów społecznych”¹¹ „Drugim zagadnieniem jest sama metoda badań moralności. Ossowska wyłącznie przy pomocy metody pozytywnej, drogą analizy zjawisk i norm uznawanych za moralne, dochodzi do właściwego znaczenia moralności i pragnie oczyścić tę dziedzinę z naleciałości. Zdaniem Kellera nie może to doprowadzić do zamierzonego celu. Precyzowanie bowiem pojęć możliwe jest jedynie wówczas, gdy posiadamy wzór, w stosunku do którego to czynimy”¹². Wzorcem takim nie może być jedynie opinia panująca w danym środowisku, gdyż jest to pojęcie mało sprecyzowane, podlegającym czynnikom czysto umownym i zależnym od subiektywnego nastawienia badacza. „Zadanie moralności musi opierać się na właściwym jej pojęciu, że istotnym elementem w moralności jest pojęcie obowiązku jako konsekwencji stałego i powszechnego prawa”¹³

Przedmiotem właściwych zainteresowań Kellera w okresie pracy dydaktycznej w KUL była etyka normatywna i teologia moralna. Z obu tych dyscyplin prowadził wykłady zarówno w ramach studiów specjalistycznych jak i na poziomie wykładów podstawowych dla studentów Seminarium Duchownego. Wynikiem było zamierzenie całościowego opracowania podręcznika obejmującego zarówno zagadnienia etyki ogólnej jak i systematyczne ujęcie teologii moralnej, którą uważał za etykę chrześcijańską. Z zamierzonej całości czterotomowej zdążył zrealizować jedynie dwa pierwsze tomy. Są to: *Etyka. I: Zagadnienia etyki ogólnej*¹⁴ i *Etyka katolicka. Część pierwsza*¹⁵ Przewidziana część druga *Etyki katolickiej*, czyli teologia moralna szczegółowa, była złożona do druku. Na wiosnę 1957 r. była już dostępna dla autora w postaci arkuszy korekcyjnych, ale ostatecznie nie ukazała się ze względu na jego rezygnację z kapłaństwa i pracy w KUL w lipcu tegoż roku¹⁶.

Pierwsza z wymienionych publikacji, według założeń autora, „ma na celu wprowadzenie do naukowego traktowania zagadnień etycznych. Treść jej stanowi zbiór wykładów, wygłoszonych przez autora na Katolickim Uniwersy-

---

¹¹ Tamże s. 12.

¹² Tamże s. 13.

¹³ Tamże.

¹⁴ Warszawa 1954 s. 219, wydana w PAX-ie z aprobatą kościelną.

¹⁵ Warszawa 1957, wydana w PAX-ie z aprobatą kościelną.

¹⁶ Autor niniejszej wypowiedzi, który jest ostatnim doktorem wypromowanym przez Kellera na Wydziale Teologii KUL, na jego prośbę miał możliwość zapoznania się z tekstem wydruku dostarczonego do korekty i poczynienia ewentualnych poprawek oraz wyrażenia swej opinii na temat tej publikacji.

tecie Lubelskim w latach 1950-1952”¹⁷ Ujęcie całości jest całkowicie etyczne, tj. filozoficzne, z pominięciem racji i treści teologicznych. Wybrane zagadnienia są „wyjaśniane tylko na podłożu historycznego rozwoju etyki, która swymi korzeniami tkwi w filozofii starożytnej i w ciągu wieków przybiera coraz to nowe formy”¹⁸. Autor omówił fundamentalne zagadnienia z zakresu filozofii moralności, takie jak: moralność i zjawiska moralne, najwyższy cel w etyce, eudajmonizm etyczny, intuicjonizm etyczny, teorie postępu i rozwoju kultury, formalizm etyczny, nowożytna etyka wartości, etyka osobowościowa, pojęcie prawa moralnego, próby nadania prawu moralnemu autonomicznego charakteru, religijny sposób wyjaśniania prawa naturalnego, zagadnienie odpowiedzialności moralnej. Omawiana publikacja dołączyła do szeregu całościowych, bardziej ambitnych opracowań z zakresu etyki tak rozumianej, jak *Katolicka etyka wychowawcza* o. J. Woronieckiego OP¹⁹, *Etyka* W. Rubczyńskiego²⁰ czy dzieła przyswojonego polskiemu czytelnikowi z początków XX w. V Cathreina *Filozofia moralna*²¹. W autoocenie autor napisał: „zdaję sobie sprawę z tego, że materiał zawarty w tomie pierwszym jest przedstawiony w sposób zbyt trudny dla początkujących. Do jego zrozumienia konieczne są wyjaśnienia profesora. W drugim wydaniu materiał ten zostanie przedstawiony szerzej i w miarę możliwości w przystępnej formie”²².

Druga natomiast z wymienionych publikacji, czyli *Etyka katolicka. Część pierwsza*, jest pierwszym z trzech tomów mających zawierać całokształt teologii moralnej przede wszystkim w seminariach duchownych. W ujęciu problematyki tej części autor nawiązał do opracowań reprezentujących neotomizm oraz do autorów postulujących konieczność odnowy teologii moralnej. W *Przedmowie* autor pisze na ten temat następująco: „Jest to bowiem podręcznik obejmujący cały zakres zagadnień podstawowych w teologii moralnej i dlatego w ogólnych zarysach trzyma się takich wzorów, jak podręcznik Merkelbacha, Prümmera czy Fanfaniego. Z drugiej jednak strony uwzględnia najnowsze postulaty w tej dziedzinie, realizowane głównie przez Tillmanna, Woronieckiego i Lottina. Scalenie z sobą obu tych kierunków z zachowaniem naczelnego celu książki, jakiemu ma służyć podręcznik, sprawiło, że układ

¹⁷ *Etyka*. I: *Zagadnienia etyki ogólnej* s. 8.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Kraków 1948.

²⁰ Lublin 1936.

²¹ T. 1-4. Warszawa 1904.

²² *Etyka katolicka część pierwsza* s. 5.

materiału w znacznej mierze odbiega od układu stosowanego do tej pory przez autorów podręczników teologii moralnej”²³.

Wartość omawianego podręcznika wynika z tego, że – pisze autor – „jest to bowiem pierwszy w polskim języku podręcznik teologii moralnej, gdyż ani *Katolicka etyka wychowawcza* o. J. Woronieckiego, ani *Teologia moralna* ks. A. Borowskiego nie zakreślały sobie podobnego celu”²⁴. Układ podręcznika jest typowo neotomistyczny. Poza wstępem omawia: najwyższy cel życia ludzkiego, pojęcie i genezę czynu, normy moralności (prawo i sumienie), moralną wartość czynu, kształtowanie sumienia, dobro moralne (cnoty), zło moralne, nagrodę i karę. Dobór omawianej problematyki był poprawny, wierny tradycji teologii moralnej manualistycznej podręczników pisanych w duchu ówczesnego neotomizmu. Stąd w rozważaniach i wywodach autora więcej jest filozofii niż teologii, wiele odniesień historycznych dla omawianych kwestii. Na pewno nie jest to teologia biblijna, ani w sensie czerpania tematów, ani w postaci argumentacji zaczerpniętej z Pisma św. Cenną wartością jest wkład w rozwój terminologii polskiej w samych wywodach merytorycznych. Autor świadomie nie tłumaczył z łaciny czy innych języków obcych przytaczanych wypowiedzi, a nawet niektórych definicji czy określeń (por. s. 200 – określenie okoliczności czynu za św. Tomaszem z Akwinu). W sumie był to wówczas najlepszy podręcznik uniwersytecki, chociaż w teologii moralnej na Zachodzie Europy coraz wyraźniej dochodzi do głosu konieczność większego ubiblijnienia tej dyscypliny, znajdująca wyraz w postulatach i dziełach takich teologów, jak: F. Tillmann († 1953), J. Leclercq, B. Olivier czy B. Häring († 1998)²⁵

W okresie stalinowskich restrykcji stosowanych wobec profesorów KUL Keller nie został usunięty z uczelni, ale za cenę tzw. zaangażowania społeczno-politycznego. Został np. członkiem Komisji Intelktualistów Katolickich (3.03.1954 r.), zaczął publikować w prasie PAX-u artykuły przemawiające za słusnością panującego systemu społeczno-politycznego i głoszonych poglądów²⁶. Można domniemywać, że to zaangażowanie było wynikiem jego specyficznej osobistej sytuacji moralnej, o której była mowa wyżej. Na wiosnę

---

²³ Tamże.

²⁴ Tamże s. 6.

²⁵ Por. F. G r e n i u k. *Katolicka teologia moralna w poszukiwaniu własnej tożsamości*. Lublin 1993 s. 24-35. „Za kuriozalną właściwość teologii moralnej uważał Leclercq to, iż dyscyplina ta, uchodząc za chrześcijańską, w gruncie rzeczy była teorią moralności naturalną” (tamże s. 27).

²⁶ Np. artykuł w „Słowie Powszechnym” wykazujący, że prawo własności prywatnej nie jest wyrazem prawa naturalnego.

1956 r. – jako członek delegacji Koła Księży Caritas – przebywał w Wietnamie Północnym. Wyjazd ten miał na celu przekonywanie katolików tegoż państwa do pozostawania na miejscu pod władzą komunistyczną i zaniechania masowych ucieczek do Wietnamu Południowego. Wrażeniami z tego wyjazdu podzielił się ze swoimi studentami na kursie doktoranckim Sekcji Teologii Moralnej Wydziału Teologicznego KUL w maju 1956 r. Sprawa ta jednakże nie uszła uwagi Stolicy Apostolskiej, która zażądała wyjaśnień od Episkopatu Polski. Reakcją Kellera na zaproszenie do złożenia stosownych wyjaśnień w Episkopacie było pismo do Rektora KUL z dnia 31.07.1957 r. zawierające rezygnację z pracy w tej uczelni z dniem 31.10.1957 r.

Po przeniesieniu się do Warszawy zmienił swoją orientację światopoglądową. W zainteresowaniach naukowych i publicystycznych koncentrował się wokół problematyki zjawisk moralnych oraz z zakresu religioznawstwa. Znalazło to wyraz w licznych artykułach, np. takich jak: *Cel a wartość moralna czynu*²⁷, *O naczelnej zasadzie moralności katolickiej. Część pierwsza*²⁸, *Katolicka teoria wolności człowieka*²⁹, *Zasada miłości bliźniego w etyce katolickiej*³⁰, *Zasada własności w katolickiej doktrynie społecznej*³¹, *Etyka sytuacyjna czy autorytetu kościelnego*³². Zagadnienia te ujmował z pozycji krytyka teologii moralnej i etyki tomistycznej.

Jedną z pierwszych większych publikacji, nawiązującą zresztą do jego omówionych podręczników dwóch części *Etyki katolickiej* oraz wyżej wspomnianych artykułów, są *Szkice o moralności katolickiej*³³. Omówił w niej świeckie i katolickie rozumienie etyki, podał ogólną charakterystykę etyki katolickiej pod względem jej formy i treści, przedstawił katolicką filozofię człowieka, normy moralności katolickiej i pojęcie szczęścia, dobra i zła moralnego. Ujęcie tej problematyki jest *à rebours* w stosunku do poglądów głoszonych w poprzednim okresie życia. Etyce katolickiej zarzuca przesadne sformalizowanie kodeksu postępowania moralnego. Mówiąc np. o problemie wolności wygłasza sąd, który można odnieść do całego systemu moralności katolickiej. W etyce katolickiej „dyrektywy [boskie] są takimi tylko z nazwy, w rzeczywistości zaś są dyrektywami kościelnymi, gdyż kościół (!) określa

²⁷ „Studia Filozoficzne” 1959 nr 2 s. 145-160.

²⁸ „Euhemer” 4:1960 nr 4 s. 13-31.

²⁹ „Studia Filozoficzne” 1960 nr 6 s. 41-71.

³⁰ Tamże 1961 nr 5 s. 35-58.

³¹ Tamże 1964 nr 3 s. 59-90.

³² „Zeszyty Argumentów” 21:1965 s. 50-75.

³³ Warszawa 1967.

ich treść i znaczenie praktyczne. W ten sposób bezwarunkowe posłuszeństwo względem [prawa boskiego] przybiera w praktyce formę bezwarunkowego posłuszeństwa względem dyrektyw kościelnych”³⁴

W okresie tym poszerzył zakres swoich zainteresowań o dziedzinę badań religioznawczych o nachyleniu raczej historycznym niż psychologiczno-społecznym. Jest redaktorem, pisującym najczęściej wprowadzenia, takich publikacji jak: *Zarys dziejów religii*³⁵, *Studia o modernistach katolickich*³⁶, *Od Mojżesza do Mahometa*³⁷, *Religie wczoraj i dziś*³⁸, *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*³⁹, *Religie Azji, Afryki, Ameryki*⁴⁰, *Prawosławie*⁴¹, *Zarys religioznawstwa*⁴².

Oparcie organizacyjne dla swej pracy naukowej znalazł Keller w Polskiej Akademii Umiejętności, w której na przełomie lat 50. i 60. utworzył Zakład Religioznawstwa przy Instytucie Filozofii i Socjologii. W ramach publikacji tegoż Zakładu był redaktorem następujących pozycji: *Katolicyzm starożytny jako forma rozwoju pierwotnego chrześcijaństwa*⁴³ oraz *Katolicyzm wczesno-średniowieczny*⁴⁴.

Z publikacji samodzielnych odnotować należy: *Katolicyzm jako religia i ideologia*⁴⁵, *O katolickiej doktrynie społecznej. Towarzystwo Szkoły Świeckiej. Materiały szkoleniowe dla aktywu*⁴⁶, *Kościół katolicki wobec socjalizmu*⁴⁷ oraz *Katolicka doktryna społeczna*⁴⁸.

W pracach religioznawczych, pisanych osobiście przez Kellera lub redagowanych przez niego, dotyczących chrześcijaństwa, przewijają się dwa wątki: merytoryczny i historyczny. Zarówno pierwszy jak i drugi traktowane są zgodnie z generalną zasadą ówczesnego marksistowskiego religioznawstwa i metodą badań historycznych tej orientacji. Wyraził ją m.in. Z. Pomianowski

---

³⁴ Tamże s. 116. W tym okresie autor termin „kościół” pisze z małej litery.

³⁵ Warszawa 1968.

³⁶ Warszawa 1968.

³⁷ Warszawa 1969 (wznawiane kilkakrotnie).

³⁸ Warszawa 1971.

³⁹ Warszawa 1978.

⁴⁰ Warszawa 1980.

⁴¹ Warszawa 1982.

⁴² Warszawa 1988 (wznawiane kilkakrotnie).

⁴³ T. 1. Warszawa 1969.

⁴⁴ T. 2. Warszawa 1973.

⁴⁵ Warszawa 1979.

⁴⁶ Warszawa 1986.

⁴⁷ Warszawa 1989.

⁴⁸ Warszawa 1989.

pisząc o zwolennikach niehistoryczności Jezusa: „w przypadku uznania historyczności założyciela chrześcijaństwa poczyniliby [koncesję] na rzecz koncepcji katolickiej, [koncesję], od której może już niedaleko do odejścia z pozycji naukowo-materialistycznych ku fideizmowi”⁴⁹ Sam Keller przyjmuje wyrażenie głoszoną przez radzieckich religioznawców teorię mitu o Jezusie. „Dzisiejszy historyk, grzebiąc się w masie wydarzeń, opinii i sprzeczności stanowisk, staje często bezradny i gotów jest twierdzić, że wszystko, co wie o Jezusie, nie jest historią, lecz po prostu mitem, wytworzonym wokół postaci, która w historii nie istniała. Jeśli zaś, pomimo wszystko, przyjmie, że na początku naszej ery żył człowiek imieniem Jezus, to musi przyznać, że chrześcijaństwo, a po części również ich wrogowie, wytworzyli wokół tej postaci już w I wieku n.e. mit, który był przetwarzany w następnych stuleciach i który współcześnie żyje w świadomości milionów ludzi jako nieusuwalna zaporą dla poznania rzeczywistego człowieka”⁵⁰. Nie przeszkadza mu to jednakże do traktowania w sposób szczególny jako wielkiego moralistę: „Jezus przeszedł do historii przede wszystkim jako wielki moralista. Żadna z jego nauk nie wywołała takiego rezonansu w świecie jak doktryna moralna”⁵¹. Ta tak wysoka ocena wartości doktryny moralnej Jezusa osłabiona jest czy wręcz zaprzeczona przez zacytowaną przez Kellera opinię znawców literatury żydowskiej z tego okresu: „nie ma niczego w naukach moralnych Jezusa, co nie byłoby już wcześniej wyrażone w Starym Testamencie, apokryfach, midraszach i Talmudzie”⁵².

W swoim wspomnieniu o ojcu córka Anna pisze, że „po przejściu na emeryturę nadal pracował twórczo... Do ostatnich tygodni był aktywny i sprawny zarówno fizycznie, jak i intelektualnie... Był naukowcem minionej epoki, bo choć dożył XXI wieku i nowego tysiąclecia, to niemal całe jego życie przypadło na wiek XX. Z wiekiem stawał się raczej obserwatorem szybko zmieniającego się otoczenia, niż aktywnym uczestnikiem i zdawał sobie sprawę z nieuchronności takiego biegu rzeczy”⁵³ Ta zmienność stała się jego udziałem z osobistego wyboru, gdy rezygnując z kapłaństwa, świadomie wybrał inną orientację światopoglądową i badawczą. Z teologa o wybitnym nastawieniu filozoficznym, stał się ideologiem i religioznawcą określonej orientacji. Z kolei ta wybrana orientacja uległa zasadniczej zmianie z racji zaistniałych

⁴⁹ *Wczesne chrześcijaństwo. W: Zarys dziejów religii* s. 428-429.

⁵⁰ *Od Mojżesza do Mahometa* s. 182.

⁵¹ Tamże s. 259.

⁵² Tamże.

⁵³ *Józef Keller. Pożegnanie (7 VII 1911-5 IX 2002)*. „Gazeta Wyborcza” 25 marca 2003.

przemian społeczno-politycznych w Polsce, w kontekście których jego działalność w postaci głoszenia referatów i pogadanek propagujących marksizm, komunizm i krytykujących Kościoł oraz religię katolicką stała się niemożliwa do utrzymania. Nie do utrzymania była także optyka badawcza zjawisk religijnych w oparciu o zarzuconą metodę marksistowską. Zmiana ta sięgnęła także jego orientacji w podejściu do zjawisk moralnych i problemów etycznych. Z pozycji filozofa-teologa, badającego te problemy oceniając je w odniesieniu do określonego kryterium i normy, przeszedł na pozycje ni to zwolennika etologii, zadowolającego się jedynie ich opisem, ni to socjologa. Nie sposób może już obecnie ocenić jego poglądy z zakresu dziejów chrześcijaństwa, głównie historii Kościoła. Jedno chyba wydaje się pewne, iż dzieła przez niego pisane i redagowane nie weszły do kanonu cytowanych pozycji naukowych. Dzieje się tak zapewne dlatego, iż religioznawstwo przez niego uprawiane, oparte na błędnych przesłankach metodologicznych i służące jako narzędzie do walki ideologicznej, stało się reliktem minionej epoki.

Dla polskiej teologii moralnej nieprzemijającą wartość zachowały jego obie części *Etyki katolickiej*⁵⁴.

JÓZEF KELLER (1911-2002)
MORALISTA E CONOSCITORE DELLE RELIGIONI

S o m m a r i o

In occasione dell'appena passato primo anniversario della morte di J. Keller, teologo, conoscitore delle religioni, l'autore dell'articolo ne presenta la figura.

Egli aveva lavorato nella Facoltà Teologica dell'Università Cattolica di Lublino negli anni 1946-1957.

J. Keller era nato a Pabianice il 7 VII 1911. Nel 1935 finì suoi studi teologici nel Seminario Maggiore a Łódź. Nel 1938 ha portato a termine il dottorato di ricerca in campo di teologia morale all'Università di Varsavia. Dal 1946 ha cominciato la sua attività di insegnamento all'Università Cattolica di Lublino. Si è abilitato in Varsavia nel 1950. Nel 1954 è stato nominato professore straordinario.

Nel periodo di Lublino ha scritto: *Etyka. I: Zagadnienia etyki ogólnej (Etica. I parte: i problemi dell'etica generale)* e *Etyka katolicka część pierwsza (Etica cattolica parte prima)* le opere molto importanti dal punto di vista filosofico e teologico in Polonia. Quest'ultima contiene i temi trattati tradizionalmente nella teologia morale fondamentale o generale.

Nell'anno 1957 ha rinunciato al suo lavoro all'Università Cattolica di Lublino.

---

⁵⁴ Zasadnicze dane osobowe: Lublin – Archiwum KUL. Akta personalne nr 282.

Durante il secondo periodo della sua attività scientifica si è occupato dei problemi etici e dei fenomeni religiosi. Nel suo l'atteggiamento scientifico e letterario si è compiuto un totale cambiamento nel modo di concepire il mondo.

Ha pubblicato monografie, articoli e ha curato la redazione di libri scritti da autori vari. Non si è sottratto alla attività propagandistica in favore del marxismo attraverso conferenze e pubblicazioni.

Keller era attivo anche dopo il pensionamento. Morì a Varsavia il 5 IX 2002.

Per l'etica normativa e la teologia morale il valore permanente hanno solo le opere scritte nel periodo do Lublino.

Riassunto da p. Franciszek Greniuk

Słowa kluczowe: teologia moralna, etyka, moralista, religioznawca, marksizm, komunizm.

Key words: moral theology, ethics, moral theologian, specialist in religions, Marxism, communism.